

Kolson Vajthed

OD ISTOG AUTORA

MOMCI IZ NIKLA

PODZEMNA ŽELEZNICA

Prevela
Dijana Radinović

Laguna

Naslov originala

Colson Whitehead
THE NICKEL BOYS

Copyright © 2019 by Colson Whitehead

Ričardu Nešu

Translation copyright © 2020 za srpsko izdanje, LAGUNA

© Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

FSC

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Prolog

Čak i u smrti momci su bili problem.

Tajno groblje ležalo je na severnoj strani *Niklovog* zemljišta, na neravnom polju zaraslom u travu između stare štale i školskog smetlišta. To jutro zemlje nekad je bilo pašnjak, u doba kad je škola imala mlekaru i prodavala mleko lokalnim mušterijama u okviru programa Države Floride kako izdržavanje momaka ne bi previše opteretilo poreske obveznike. Graditelji poslovnog kompleksa planirali su da na tom polju naprave trg sa četiri fontane i betonskim muzičkim paviljonom za povremene koncerte. Pronalazak leševa bio je skupa komplikacija i za građevinsku kompaniju, koja je čekala da dobije urbanističku dozvolu, i za državno tužilaštvo, koje je nedavno zaključilo istragu o navodnom zlostavljanju. Sada su morali da sprovedu novu istragu, da utvrde identitet preminulih i uzrok njihove smrti, pa se više nije moglo znati kad će to prokletu mesto moći da se raskrči, spravni sa zemljom i izbriše iz

istorije, za šta su svi smatrali da je odavno trebalo uraditi.

Svi su momci znali za to užasno mesto. Ali morala je da dođe jedna studentkinja sa Univerziteta Južne Floride i da to objavi svetu, decenijama nakon što je prvi momak vezan u džak od krompira i bačen tamo. Kad su je pitali kako je uočila grobove, Džodi je rekla: „To mi tlo nije izgledalo kako treba.“ Utonula zemlja, raštrkano rastinje. Džodi i ostali studenti arheologije mesecima su iskopavali zvanično školsko groblje. Država nije mogla da proda imanje dok se posmrtni ostaci ne prenesu kako treba, a studentima arheologije bila je potrebna praksa na terenu. Uzeli su kočiće i žicu i isparcelisali polje, pa svaku parcelu prekopali lopaticama i bagerima. Pošto su prosejali zemlju, na tacnama im se našla zagonetna zbirka kostiju, šnala za kaiš i flašica od soka.

Momci iz *Nikla* prozvali su zvanično groblje But hil* po filmovima koje su gledali na subotnjim matineima pre nego što su poslati u školu i lišeni takve razonode. Taj se nadimak zadržao generacijama, i kod mladih studenata Univerziteta Južne Floride, koji u životu nisu gledali vestern. But hil se nalazio s druge strane padine u severnom delu kampusa. Beli betonski krstovi kojima su grobovi bili obeleženi presijavali su se po sunčanom danu. U dve trećine krstova bila su urezana imena; ostali su bili prazni. Identifikacija je bila teška, ali mladi arheolozi su

* U prevodu Brdo čizama. Čest naziv grobalja na nekadašnjem Divljem zapadu jer su na njima mahom sahranjivani kauboji koji su „umrli sa čizmama na nogama“, to jest nasilnom smrću. (Prim. prev.)

se međusobno utrkiivali, te polako ali sigurno napredovali. Pretragom školske dokumentacije, iako nepotpune i nesređene, uspeli su da utvrde ko je bio VILI 1954. Izgoreli posmrtni ostaci pripadali su stradalima u požaru u domu. Upoređivanje DNK sa živim srođnicima kojima su studenti uspeli da uđu u trag ponovo je povezalo mrtve sa svetom koji je nastavio da živi bez njih. Od četrdeset i tri leša nije identifikovano sedam.

Studenti su poređali bele betonske krstove na gomilu pored iskopine. Kad su se jednog jutra vratili da nastave s radom, videli su da ih je neko slomio u paramparčad i razmrskao.

But hil je puštao svoje momke jednog po jednog. Džodi je bila ushićena kad je ispirajući crevom jedan rov naišla na neke artefakte i pronašla svoje prve posmrtne ostatke. Profesor Karmajn joj je rekao da je koščica na njenom dlanu najverovatnije pripadala rakunu ili nekoj drugoj sitnoj životinji. Tajno groblje joj je to nadoknadilo. Nabasala je na njega dok je tumarala po imanju pokušavajući da uhvati jači signal za mobilni. Profesor ju je podržao da poslušaj svoj instinkt zbog nepravilnosti pronađenih na But hilu, svih onih slomljenih i razlupanih lobanja, rebara punih sačme. Ako su posmrtni ostaci sa zvaničnog groblja bili sumnjivi, kakva li je tek sudbina zadesila one pokopane u neobebeženim grobnicama? Dva dana kasnije psi tragači koji pronalaze leševe i radarski snimci dali su im potvrdu. Nije bilo belih krstača, nije bilo imena. Samo kosti koje su čekale da ih neko pronađe.

„I ovo su nazivali školom“, kazao je profesor Karmajn. Mnogo toga može da se sakrije u jutru zemlje.

Jedan od momaka ili neko od njihovih rođaka dojavio je medijima. Studenti su tad već, posle brojnih razgovora, uspostavili odnose sa nekima od momaka. Momci su ih podsećali na nabusite stričeve i krute likove iz njihovog starog kraja, ljude koji bi malo smekšali kad ih bolje upoznaš, ali su u srži uvek ostajali tvrdi. Studenti arheologije kazali su momcima za drugo groblje i obavestili srodnike mrtve dece koju su iskopali, a onda je lokalna televizijska stanica iz Talahasija poslala reportera. Mnogi momci su i ranije govorili o tajnom groblju, no kako je to uvek bilo s *Niklom*, niko im nije verovao dok to neko drugi nije rekao.

Priča je dospela i u nacionalne medije i ljudi su prvi put videli pravu sliku popravne škole. *Nikl* je bio zatvoren pre tri godine i to je objašnjavalo zadržavanje zemljište i uobičajen tinejdžerski vandalizam. Čak i najnedužniji prizori – kantine ili fudbalskog terena – delovali su zloslutno, nije bilo potrebe za fotografskim varkama. Snimci su bili uznemirujući. Senke su se vukle i poigravale po ćoškovima, a svaka mrlja ili trag ličili su na sasušenu krv. Kao da je svaka slika snimljena kamerom razotkrivala svoju mračnu prirodu kad se pojavila, u kameru je ulazio *Nikl* koji se video, a iz nje izlazio onaj koji nije.

Ako se to dešavalo sa bezazlenim mestima, šta mislite, kako su onda izgledala ona zlokobna mesta?

Momci iz *Nikla* su bili jeftiniji od dama za razonodu, a više su pružali za novac, ili su bar tako govorili. Zadnjih godina neki bivši đaci oformili su grupe podrške, ponovo se povezali preko interneta i sastajali po kafanama i u *Mekdonaldsu*. Za nečijim kuhinjskim stolom posle sat vremena vožnje. Zajedno su se bavili svojom fantomskom

arheologijom, kopali kroz decenije i sklapali deliće i artefakte minulih dana. Svako je prilagao svoj delić. *Govorio je: doći ću ti kasnije u posetu. Klimave stepenice podruma u školi. Krv mi je u patikama šljapkala između prstiju.* Sastavljali su te fragmente i dobijali potvrdu da su prošli kroz iste strahote: Ako je tako bilo tebi, bilo je i drugima i više nisi sam.

Veliki Džon Hardi, penzionisani prodavac tepiha iz Omahe, vodio je sajt o momcima iz *Nikla* sa aktuelnim vestima. Obavestio je ostale o peticiji da se pokrene nova istraga i da će vlada uputiti zvanično izvinjenje. Trepćuća digitalna aplikacija pokazivala je koliko doniranog novca pristiže za predloženu izgradnju memorijala. Pošalješ li Velikom Džonu svoju priču o vremenu provedenom u *Niklu*, objaviće je sa sve tvojom fotografijom. Kad prosleđiš link porodici, to je bio način da im kažeš „ovde sam stvoren“. Objašnjenje i izvinjenje.

Godišnje okupljanje, sad već peto po redu, bilo je čudno, ali i neophodno. Momci su sad već bili stari ljudi, sa ženama i bivšim ženama i decom sa kojima jesu ili nisu razgovarali, sa nepoverljivom unučadi koja im je ponekad dovođena i onom koju su im branili da vide. Uspeli su da stvore nekakav život posle odlaska iz *Nikla* ili se nikad nisu uklopili u normalan svet. Poslednji pušači cigareta za koje nikad niste čuli, ljudi kojima više nije bilo pomoći, večito na ivici nestanka. Mrtvi u zatvoru ili u stanju raspada u sobama koje su uzimali u nedeljni najam, smrznuti u šumi nakon što su popili terpentini. Ti ljudi su se sastajali u sali za konferencije u *Elenor garden inu* da se ispričaju, pa bi se potom u koloni odvezli do *Nikla* u mučan obilazak.

Momci su, kako kad, nekih godina imali dovoljno snage da pođu onim izbetoniranim prilazom za koji su znali da ih vodi do strašnog mesta, a nekih nisu. Izbegavali bi zgradu ili gledali pravo u nju, u zavisnosti od rezerva snage koje su tog jutra imali. Veliki Džon je posle svakog okupljanja objavljivao izveštaj za one koji nisu mogli da dođu.

U Njujorku je živeo jedan momak iz *Nikla* po imenu Elvud Kertis. On bi s vremena na vreme potražio na internetu staru popravnu školu, da vidi ima li kakvih novosti, ali nije dolazio na okupljanja i nije se upisivao ni na kakve liste iz brojnih razloga. Koja je svrha toga? Odrasli su ljudi. Šta, dodaju jedni drugima papirnate maramice? Jedan od momaka objavio je na sajtu priču kako se jedne noći parkirao ispred Spenserove kuće i satima gledao u njegove prozore, u siluete u kući, pa na kraju odgovorio sebe od osvete. Napravio je bio svoj kožni kaiš da ga upotrebi na glavnom nadzorniku. Elvudu to nije bilo jasno. Kad si već dotle stigao, trebalo je da obaviš posao do kraja.

Kad su pronašli tajno groblje, znao je da mora da se vrati. Kedrovi što su se nadvijali nad televizijske reportere prizvali su mu u sećanje vrelinu na koži, cvrčanje cvrčaka. Nije to bilo tako daleko. Nikad i neće biti.

PRVI DEO

Prvo poglavlje

Na Božić 1962. Elvud je dobio najbolji poklon u životu iako su mu ideje koje mu je usadio u glavu donele propast. *Martin Luter King na Sionu* bio je jedini album koji je imao i nije ga skidao s gramofona. Njegova baba Harijet imala je nekoliko ploča s gospelom, koje je puštala samo kad bi svet smislio neki nov gnusan način da je muči, a Elvudu nije bilo dopušteno da sluša ni *Motaun* grupe niti slične popularne pesme jer su ih smatrali nemoralnim. Svi ostali pokloni koje je te godine dobio bili su odeća – nov crveni džemper, čarape – i Elvud je i njih nosio dok ih nije iznosio, ali ništa nije bilo toliko rabljeno koliko ploča. Svaka ogrebotina koju je tokom meseci zadobila bila je trag njegovog prosvetljenja, označavala trenutak kad je pronikao u značenje reči velečasnog. Krckanje istine.

U kući nisu imali televizor, ali su govori doktora Kinga bili tako živopisna hronika – sadržali su sve što su crnci ikad bili i sve što će on biti – da ploča nimalo

nije zaostajala za televizijom. Bila je možda čak i bolja, grandioznija, poput onog ogromnog ekrana u drajv-in bioskopu *Dejvis*, u kom je dvaput bio. Elvud je sve video: Afrikance koji ispaštaju zbog belackog greha ropstva, crnce potlačene i unižene segregacijom, i one blistave prizore koji će tek doći, kad će sva ta mesta nedostupna njegovoj rasi biti otvorena.

Govori su snimani po brojnim gradovima, u Detroitu, Šarlotu, Montgomeriju, te su povezivali Elvuda sa borbom za građanska prava širom zemlje. Zbog jednog se govora čak osećao kao da je član porodice King. Sva su deca čula za Grad zabave, bila su tamo ili zavidela nekoj ko je bio. U trećem govoru na A strani ploče doktor King je govorio o tome kako je njegova ćerka žudela da ode u luna-park na Stjuartovoj aveniji u Atlanti. Jolanda je preklinjala roditelje da je vode tamo kad god bi videla veliki reklamni pano sa auto-puta ili reklamu na televiziji. Doktor King je morao da joj svojim dubokim tužnim glasom objasni kako obojeni dečaci i devojčice ne mogu tamo da uđu zbog sistema segregacije. Morao je da joj kaže kako pogrešan način razmišljanja nekih belaca – ne svih belaca, ali sasvim dovoljnog broja – daje tom sistemu moć i validnost. Savetovao je svojoj ćerki da se odupre iskušenju mržnje i ogorčenja i uveravao je rečima: „Iako ne možeš da uđeš u Grad zabave, hoću da znaš da vrediš jednako koliko i oni koji to mogu.“

To je bio Elvud – jednako vredan kao i svi. Četiristo kilometara južno od Atlante, u Talahasiju. Ponekad je viđao reklamu za Grad zabave kad je odlazio u posetu rođacima u Džordžiji. Vrteške i vozići i vesela muzika,

razdragana bela deca što čekaju u redu ispred tobogana smrti i mini-golfa. Vežite se, polećemo raketom na Mesec! Besplatan ulaz za odlične đake, kazali su u reklami, treba samo da donesu pečatiranu potvrdu od učitelja. Elvud je imao sve petice i pomno je čuvao svoje knjižice za dan kad se Grad zabave otvori za svu božju decu, kako je doktor King obećao. „Čitav mesec ću bez problema svaki dan besplatno ulaziti“, kazao je babi dok je ležao na tepihu u dnevnoj sobi i prstom prelazio preko pohabanog dela.

Njegova baba Harijet uzela je taj tepih iz uličice iza hotela *Ričmond* nakon što su ga nedavno renovirali. Sekretar u njenoj sobi, stočić kraj Elvudovog kreveta i tri lampe takođe su bili izbačeni. Harijet se zaposlila u *Ričmondu* u svojoj četrnaestoj godini, gde je s majkom radila kao spremačica. Kad je Elvud pošao u gimnaziju, gospodin Parker, upravnik hotela, kazao je Harijet da će tako pametnog malog uzeti za portira kad god ovaj to poželi, a kad je dečko počeo da radi u *Markonijevoj prodavnici duvana i cigara*, belac se silno razočarao. Gospodin Parker je uvek bio dobar prema njihovoj porodici, čak i pošto je morao da otpusti Elvudovu majku zbog krađe.

Elvud je voleo *Ričmond* i voleo je gospodina Parkera, ali pomisao da će se i četvrta generacija njegove porodice naći na platnom spisku hotela unosila mu je neki nemir koji nije umeo da opiše. I to još pre enciklopedija. Kad je bio mlađi, posle škole bi sedeo na gajbi u hotelskoj kuhinji i čitao stripove i romane o braći Hardi dok bi njegova baba čistila i ribala gore na spratu. Kako su ga oba roditelja napustila, Harijet je više volela da joj devetogodišnji unuk bude u blizini nego sam kod kuće. Gledajući Elvuda

među muškim osobljem u kuhinji, Harijet bi pomislila kako su ta popodneva svojevrsna škola, da je dobro da bude u muškom društvu. Kuvari i konobari prihvatili su dečaka kao maskotu, igrali se s njim žmurke i prenosili mu sumnjive životne mudrosti o svemu i svačemu: kakvi su belci, kako da se ophodi s devojkama za zabavu, gde je najbolje sakriti novac u kući. Elvud često nije razumeo šta mu to stariji ljudi govore, ali bi žustro zaklimao glavom, pa se vratio svojim avanturističkim pričama.

Kad bi prošla gužva, Elvud bi ponekad izazivao sudoperu da se takmiče s njim ko će brže obrisati sudove, a oni bi ga puštali da ih pobedi, pa se pravili da su silno razočarani što je bolji od njih. Voleli su da vide osmeh na njegovom i licu i neobičnu ushićenost kad god bi pobedio. A onda se osoblje promenilo. Novi hoteli u centru grada odvlačili su radnike, kuvari su dolazili i odlazili, a nekolicina konobara nije se vratila na posao kad je kuhinja ponovo otvorena posle renoviranja zbog poplave. Sa osobljem se promenilo i Elvudovo takmičenje, simpatična igra prerasla je u pokvarenu prevaru. Novim sudoperama su došapnuli da će unuk jedne spremačice uraditi njihov posao samo ako mu se to predstavi kao igra, pa da bace oko. Ko je taj ozbiljan dečak koji se mota po hotelu dok se ostali ubijaju od posla, koga gospodin Parker miluje po glavi kao da je prokleta kućence i koji ne vadi nos iz stripova kao da nema nijednu brigu na svetu? Novi muškarci u kuhinji imali su sasvim drugačije savete za malog dečaka, prenosili su mu svoje životno iskustvo. Elvud nije znao da se suština takmičenja promenila. Kad bi izazvao nekoga, svi su u kuhinji krili smejujenje.

Elvud je imao dvanaest godina kad su se pojavile enciklopedije. Jedan pikolo, pomoćnik kelnera, dovukao je gomilu kutija u kuhinju i pozvao osoblje da se okupi. Elvud se progurao među njih. Bio je to komplet enciklopedija koje je neki trgovački putnik ostavio gore u sobi. Brojne su se legende pronosile o dragocenostima koje su bogati belci zaboravljali po sobama, ali takav je plen retko kad stizao dole do njih. Kuvar Barni je otvorio prvu kutiju i izvadio kožni tom *Fišerove Opšte enciklopedije, A–Be*. Pružio ga je Elvudu, koji se iznenadio koliko je težak, cigla od knjige sa ivicama stranica obojenim u crveno. Dečak je uzeo da prelistava knjigu, čkiljio u sitne reči – *Arhimed, Argonaut, Arhont* – i zamislio sebe kako na kauču u dnevnoj sobi prepisuje reči koje mu se dopadnu. Reči koje su izgledale zanimljivo na stranici ili su zanimljivo zvučale onako kako je on mislio da se izgovaraju.

Pikolo Kori je pitao ko želi njegovo pronađeno blago – nije znao da čita niti je u skorijoj budućnosti namerao to da nauči. Elvud se javio. S obzirom na to kakav je svet radio u kuhinji, teško je bilo zamisliti da bi iko drugi poželeo enciklopediju. A onda se javio Pit, jedan od novih sudopera, i rekao da će se takmičiti s njim za knjige.

Pit je bio trapavi Teksašanin koji je počeo da radi u hotelu pre dva meseca. Najpre je primljen da rasklanja suđe sa stolova, ali su ga posle nekoliko incidenata prebacili u kuhinju. Većito se osvrtao preko ramena dok je radio kao da se plaši da neko motri na njega, i nije bio mnogo pričljiv, ali su ostali u kuhinji s vremenom počeli da mu pričaju viceve i šale zbog njegovog promuklog smeha. Pit

je otro ruke o pantalone i rekao: „Imamo vremena pre nego što počnu da služe večeru, ako si voljan.“

U kuhinji je priređeno pravo-pravcato takmičenje. Najveće dotad. Nabavili su štopericu i dali je Leniju, sedokosom konobaru koji je više od dvadeset godina radio u hotelu. Leni je pomno vodio računa o svojoj crnoj uniformi i tvrdio da je uvek najbolje odeven čovek u sali za obedovanje i da baca u zasenak bele goste. S obzirom na njegovu pedantnost, biće odličan sudija. Naslagane su dve gomile od po pedeset tanjira, koji su prethodno propisno oprani pod budnim okom Elvuda i Pita. Dva pikola bila su sekundanti u tom dvoboju, sa spremnom suvom krpom u ruci kad im je ovi zatraže. Kod kuhinjskih vrata postavljena je straža za slučaj da naiđe upravnik.

Iako nije bio sklon razmetanju, Elvud za četiri godine nijednom nije izgubio u takmičenju u brisanju sudova i na licu mu se videlo samopouzdanje. Pit je pak izgledao usredsređeno. Elvud u Teksašaninu nije video pretnju pošto ga je u svim prethodnim takmičenjima nadbriso. A i Pit se nije ljutio kad gubi.

Leni je počeo da odbrojava i na „tri, četiri sad!“ obojica su se bacila na posao. Elvud se držao metoda koji je s godinama usavršio, mehaničkog i nežnog. Nikad mu nijedan tanjir nije iskliznuo iz ruke ili se okrnjio jer ga je prebrzo spustio na pult. Dok su kuhinjski radnici klicali i bodrili ih, Elvud se unervozio videvši da Pitova gomila obrisanih tanjira brzo raste. Teksašanin je bio u prednosti, ispoljio je neku novu snagu. Publika je zadivljeno cičala. Elvud je ubrzao, nošen slikom enciklopedija u svojoj dnevnoj sobi.

Leni je povikao: „Stop!“

Elvud je pobedio za jedan tanjir. Ljudi su klicali i smejal se i razmenjivali poglede čije će značenje Elvud tek kasnije shvatiti.

Harold, jedan od pikola, potapšao je Elvuda po leđima. „Rođen si za pranje sudova, pametnjakoviću.“ Cela kuhinja je prasnula u smeh.

Elvud je vratio tom A–Be u kutiju. Bila je to lepa nagrada.

„Zasluzio si je“, kazao mu je Pit. „Nadam se da će ti biti od koristi.“

Elvud je zamolio šefa čistačkog osoblja da kaže njegovoj babi da je otišao kući. Jedva je čekao da vidi njen izraz lica kad bude ugledala elegantne i otmene tomove enciklopedije na polici za knjige. Poguren je dovukao kutije do autobuske stanice u Ulici Tenesi. Gledajući s druge strane ulice – ozbiljan momčić koji vuče breme sveg znanja sveta – čovek bi, samo da je Elvud bio beo, pomislio da je pred njim prizor kakav bi naslikao Norman Rokvel.

Kad je stigao kući, Elvud je povadio knjige o braći Hardi i Tomu Sviftu iz zelene police u dnevnoj sobi i uzeo da raspakuje kutije. Zastao je kod toma *Ga* jer ga je zanimalo da vidi kako su pametni ljudi iz izdavačke kuće *Fišer* objasnili pojam *galaksija*. Stranice su bile prazne – sve do jedne. Svaki tom u prvoj kutiji bio je potpuno prazan osim onog što ga je video u kuhinji. Otvorio je i preostale dve kutije sav zajapuren u licu. Sve su knjige bile prazne.

Kad se njegova baba vratila kući, zavrtela je glavom i kazala mu da su to možda knjige s greškom ili samo probni primerci, uzorci koje je akviziter pokazivao mogućim kupcima da vide kako bi ceo komplet izgledao u njihovoj kući. Te noći kad je legao u krevet, misli su mu se neprestano

vrzmale po glavi. Svanulo mu je da su i pikolo i svi ostali u kuhinji znali da su knjige prazne. Da su ga namagarčili.

Svejedno je ostavio enciklopediju na polici. Knjige su izgledale impresivno čak i kad su korice počele da im se ljušte od vlage. I koža je bila lažna.

Sledeće popodne u hotelskoj kuhinji Elvudu je bilo i poslednje. Svi su ga pomno zagledali. Kori ga je testirao upitavši ga: „Jesu li ti se dopale one knjige?“, pa čekao da vidi njegovu reakciju. Pit je za sudoperom imao osmeh koji kao da mu je nožem bio usečen u lice. Znali su. Njegova se baba složila da je sad dovoljno veliki da može da ostaje sam kod kuće. Tokom cele srednje škole Elvud se pitao jesu li ga sudopere sve vreme puštale da pobeđuje. On se toliko ponosio svojim umećem ma koliko ono bilo glupo i prosto. Nije došao do konačnog zaključka dok nije dospeo u *Nickl*, gde se istina o takmičenjima nije više mogla poricati.

Drugo poglavlje

Oproštaj od kuhinje značio je i oproštaj od jedne njegove igre koju nikome nije pominjao. Kad god bi se vrata hotelskog restorana širom otvorila, on bi pogađao ima li tamo crnih gostiju ili ne. Prema odluci Vrhovnog suda u slučaju „Braun protiv Odbora za obrazovanje“,^{*} u školama više nije smela da se sprovodi segregacija i bilo je samo pitanje vremena kad će i ostali nevidljivi zidovi pasti. One večeri kad je na radiju saopštena odluka Vrhovnog suda, njegova baba je vrisnula kao da joj je neko izručio tanjir vrele supe na krilo. A onda se pribrala i ispravila haljinu. „Džim Krou** se neće tek tako povući“, kazala je, „njegov zao duh.“

^{*} Čuvena odluka Vrhovnog suda SAD iz 1954. kojom je rasna segregacija u državnim školama proglašena neustavnom. (Prim. prev.)

^{**} Naziv za sistem rasne segregacije i rasne zakone koji su vladali na američkom Jugu od poznog devetnaestog veka, pa sve do šezdesetih godina dvadesetog. (Prim. prev.)

Nakon odluke Vrhovnog suda svanuo je novi dan i sve je izgledalo isto. Elvud je pitao babu kad će crnci početi da odsedaju u *Ričmondu*, a ona mu je na to kazala da je jedno reći nekome da postupi kako treba, a sasvim drugo da taj to i poslušaj. Kao dokaz mu je navela i nekoliko primera njegovog ponašanja, a Elvud je klimnuo glavom: možda i jeste tako. Međutim, kad-tad vrata će se otvoriti i on će u restoranu ugledati smeđe lice – elegantno odevenog biznismena koji je poslom došao u Talahasi ili otmenu damu koja je došla da obiđe znamenitosti grada – kako uživa u mirisavim jelima spremljenim u kuhinji. Elvud je bio ubeđen u to. Te je igre počeo da se igra kad mu je bilo devet godina, a posle tri godine jedini obojeni ljudi koje je viđao u hotelskom restoranu nosili su tanjire, piće ili metlu. Igrao se tako sve dok nije prestao da dolazi posle škole u *Ričmond*. Ko mu je bio protivnik u igri, da li njegova budalastost ili tvrdokorna nepopustljivost sveta, ostalo je nejasno.

Nije samo gospodin Parker prepoznao u Elvudu dobrog radnika. Belci su Elvudu neprestano nudili posao jer su videli da je vredan i staložen, ili su bar videli da se drugačije ponaša od svojih obojenih vršnjaka, pa iz toga zaključili da je marljiv. Gospodin Markoni, vlasnik prodavnice duvana u Ulici Mejkom, zapazio je Elvuda još dok je ovaj bio beba i kmečao u zarđalim škripavim kolicima. Elvudova majka je bila vitka žena crnih umornih očiju koja nikad ni prstom ne bi mrdnula da umiri dete. Kupila bi hrpu filmskih magazina i izgubila se na ulici dok bi Elvud sve vreme urlao.

Gospodin Markoni je sasvim retko napuštao svoje mesto za kasom. Zdepast i većito znojav, zalizane kose i crnih

brčića, do uveče bi neminovno bio sav raščupan. Cela radnja je mirisala na njegov tonik za kosu, a on je u vrela popodneva ostavljao za sobom mirisan trag. Gospodin Markoni je iz svoje stolice posmatrao Elvuda kako raste i okreće se ka nekom svom suncu, bira drugačiji put od ostalih dečaka iz kraja, koji su se izmotavali i galamili među rafovima i trpali ljute bombone u tregerke misleći da ih gospodin Markoni ne vidi. A on je sve video, ali nije ništa govorio.

Elvud je bio druga generacija njegovih mušterija iz Frenčtauna.* Gospodin Markoni je otvorio radnju 1942, nekoliko meseci pošto je u blizini postavljena vojna baza. Crni vojnici su autobusom odlazili iz Kampa „Gordon Džonston“ ili vojnog aerodroma „Dejl Mejbrī“, ceo vikend divljali u Frenčtaunu, pa sedali u voz da idu u rat. Neki njegovi rođaci držali su radnje u centru grada i odlično im je išlo, ali belac koji razumeo ekonomiju segregacije mogao je lepo da se obogati. Markoni je otvorio radnju koji ulaz dalje od hotela *Blubel*. Iza ugla su bili *Tip top bar* i *Meribelina sala za bilijar*. Razradio je siguran posao prodajući razne vrste duvana i cigara i kondome *Romeo*.

Kad se rat završio, prebacio je cigare u dno radnje, okrećio zidove u belo i ubacio stalke za novine, vitrinu sa slatkišima i frižider sa sokovima, čime je znatno podigao ugled radnje. Unajmio je pomoć. Nije mu bio potreban radnik, ali je njegova žena volela da govori ljudima kako ga imaju, a on je pomislio kako će radnja tako biti pristupačnija finijem sloju crnih žitelja Frenčtauna.

* Stara četvrt u Talahasiju, koju pretežno nastanjuje crnačka populacija, prvobitno naselje francuskih doseljenika. (Prim. prev.)

Elvud je imao trinaest godina kad je Vinsent, dugogodišnji pomagač u prodavnici duvana, stupio u vojsku. Vinsent nije bio najbrizljiviji radnik, ali je bio tačan i uredan, što su bile osobine koje je gospodin Markoni cenio kod drugih iako ih sam nije imao. Vinsentovog poslednjeg radnog dana Elvud je dreždao kod stalka sa stripovima. Imao je neobičnu naviku da pročita strip od korice do korice pre nego što ga kupi, a kupio bi svaki koji bi uzeo u ruke. Gospodin Markoni ga je pitao čemu to ako će već kupiti strip valjao on ili ne, a Elvud je odvratio: „Čisto da proverim.“ Dućandžija ga je onda upitao treba li mu posao. Elvud je zatvorio *Putovanje u misteriju* i kazao da mora najpre da pita babu.

Harijet je imala dugačak spisak šta je dozvoljeno, a šta ne, a Elvud ponekad nije mogao drugačije znati sme li se nešto sem da pogreši. Tog je dana sačekao da završe s večerom, da pojedu prženog soma sa zeljem i da baba ustane da raskloni sto. Ovog puta Harijet nije imala ništa protiv uprkos tome što je njen čika Ejb pušio cigare i gle šta ga je snašlo, uprkos tome što je Ulica Mejkom nekad bila leglo poroka i uprkos tome što je još bila kivna na jednog prodavca Italijana koji je pre više decenija bio neljubazan prema njoj. „Verovatno nisu u srodstvu“, kazala je brišući ruke. „A ako i jesu, onda su dalji rođaci.“

Dopustila je Elvudu da radi u radnji posle škole i vikendom, i uzimala mu na kraju nedelje platu, pola za kuću, a pola za njegov koledž. Prethodnog leta bio je uzgred spomenuo kako bi hteo na koledž i ne sluteći koliki značaj imaju njegove reči. Presuda Vrhovnog suda bila je neverovatna, ali to da neko iz Harijetine porodice ima ambicije da

studira bilo je pravo čudo. Sve rezerve koje je imala prema prodavnici duvana pale su u vodu pred tom pomišlju.

Elvud je ređao novine i stripove na žičane stalke, brisao prašinu sa manje traženih slatkiša i vodio računa o tome da boksovi cigareta budu poređani u skladu sa Markonijevom teorijom o ambalaži i o tome kako ona stimuliše „veseli deo ljudskog mozga“. I dalje se motao oko stripova, čitao ih pažljivo ih držeći kao da ima bombu u ruci, no sve su ga više privlačile novine i časopisi. Opčinio ga je luksuzno opremljen magazin *Lajf*. Svakog četvrtka taj im je časopis dostavljao jedan veliki beli kamion – Elvud je već prepoznavao škripu njegovih kočnica. Pošto bi sklonio primerke za povraćaj i izložio novi broj, seo bi na male merdevine da isprati najnovije izlete časopisa u nepoznate krajeve Amerike.

Znao je za muke i borbu crnaca u Frenčtaunu, gde se njegova četvrt završava a počinje zakon belaca. Foto-reportaže iz *Lajfa* odvodile su ga na prve linije, do bojkota gradskog prevoza u Baton Ružu, sedećih demonstracija u Grinsborou, gde su mladi ne mnogo stariji od njega pokrenuli talas protesta. Tukli su ih metalnim šipkama, polivali šmrkovima, pljuvale su ih bele domaćice besnog lica, a foto-aparati hvatali nepomične prizore dostojanstvenog otpora. Sitni detalji bili su čudo: kako su mladićima u vihoru nasilja kravate stajale pravo kao strele, kako su devojkama iznad četvrtastih transparenata štrčale oble savršene frizure. Svi su izgledali nekako glamurozno, čak i kad im je lice bilo obliveno krvlju. Mladi vitezovi koji se upuštaju u borbu sa zmajevima. Elvud je bio žgoljav kao pile, uskih ramena, i bojao se da mu ne stradaju naočare,

koje su bile skupe, a u njegovim snovima nadvoje su ih lomili pendreci, pajseri ili palice za bejzbol, no svejedno je hteo da se priključi pokretu. Nije imao izbora.

Listajući časopise u periodima zatišja, Elvud je, radeći kod Markonija, pronašao uzore kakav čovek želi da postane, sasvim drugačiji od tipičnog momka iz Frenčtauna, kakav i nije bio. Baba ga je odavno odvrćala od druženja sa decom iz kraja smatrajući da su lenja i razuzdana. Prodavnica duvana je, kao i hotelska kuhinja, bila bezbedno utočište. Harijet je strogo vaspitavala Elvuda, što su svi znali, a i drugi roditelji iz njihovog dela Ulice Brevard doprinosili su tome da se izdvoji od ostale dece ističući ga kao primer. Kad bi ga s vremena na vreme dečaci s kojima se nekad igrao kauboja i Indijanaca povijali ulicom ili ga gađali kamenjem, to je više bilo iz prezira nego iz nestašluka.

Ljudi iz njegovog bloka stalno u navraćali u Markonijevu radnju i Elvudovi su se svetovi preplitali. Jednog poslepodneva oglasilo se zvonce nad vratima i u radnju je ušla gospođa Tomas.

„Dobar dan, gospođo Tomas“, kazao je Elvud. „Imamo hladnog soka od pomorandže.“

„Da znaš da bi mi prijao, El“, odvrtila je ona. Gospođa Tomas je pomno pratila modu i tog je dana na sebi imala žutu haljinu s tufnama koju je sama sašila po uzoru na haljinu Odri Hepbern iz jednog časopisa. Dobro je znala da bi malo koja žena iz kraja mogla da je ponese s toliko samopouzdanja, a kad bi nepomično stala, čovek nije mogao da se otme utisku da pozira, da samo čeka da sevu blicevi.

Gospođa Tomas i Evelin Kertis su odrasle zajedno i bile najbolje drugarice. Jedna od prvih Elvudovih uspomena jeste kako po jednom vreloom danu sedi majci u krilu dok njih dve igraju remi. Vrpeljio se da vidi majčine karte, a ona mu je rekla da je ne gnjavi, previše je vruće. Kad je ustala da ode do klozeta, gospođa Tomas mu je krišom dala nekoliko gutljaja njenog gaziranog soka od pomorandže. Odao ih je njegov narandžast jezik, pa ih je Evelin mlako izgrdila, a oni su se kikotali. Elvud je pomno čuvao uspomenu na taj dan.

Gospođa Tomas je otvorila novčanik da plati dva soka i novi broj *Džeta*.* „Stižeš li da učiš i radiš domaći?“

„Stižem, gospođo.“

„Ne zadajem mu previše posla“, kazao je gospodin Markoni.

„Hmmm“, sumnjičavo je odvrtila gospođa Tomas. Gospođe iz Frenčtauna pamtile su prodavnicu duvana iz vremena kad je bila na zlu glasu i krivile Italijana za nevolje kod kuće. „Samo ti radi ono što treba da radiš, El.“ Uzela je kursor i izašla iz radnje dok ju je Elvud pratio pogledom. Njegova ih je majka oboje napustila. Moguće je da je slala svojoj drugarici razglednice iz ovog ili onog mesta iako je zaboravila da piše njemu. Možda će mu gospođa Tomas jednog dana preneti neke vesti o njoj.

Gospodin Markoni je držao *Džet*, naravno, i *Eboni*. Elvud ga je naterao da uzme i *Krajsis* i *Čikago difender*, kao i druge crnačke novine. Elvudova baba i njene prijateljice

* Nedeljnik posvećen crnačkoj populaciji u SAD koji je od samih početaka pratio borbu za ljudska prava. (Prim. prev.)

bile su pretplaćene na te novine, pa je njemu bilo čudno što ih nema u radnji.

„Imaš pravo“, kazao je gospodin Markoni. Uštinuo se za usnu. „Mislimo da smo ih nekad držali. Ne znam šta se desilo.“

„Odlično“, odvratio je Elvud.

Gospodin Markoni je odavno prestao da vodi računa o tome šta kupuju njegove redovne mušterije, no Elvud je pamtio zbog čega je ko dolazio u radnju. Njegov prethodnik Vinsent umeo je ponekad da unese živost u radnju pričajući masne viceve, ali se nije moglo reći da ga krasi preduzimljivost. Elvud je pak bio i te kako preduzimljiv. Podsećao je gospodina Markonija koji ih je trgovac duvanom prethodni put zakinuo i koje slatkiše ne treba više da poručuje. Gospodin Markoni nikako nije razlikovao obojene dame iz Frenčtauna – sve su bile namrgođene kad ga vide – pa se Elvud pokazao kao vešt diplomata. Zagledao je dečaka dok je ovaj bio zanet u čitanje časopisa i pokušavao da dokuči šta ga pokreće. Baba mu je bila stroga, to je bilo jasno. Dečak je bio inteligentan i vredan i bio svetli primer svoje rase. A opet, umeo je da bude tupav u nekim najprostijim stvarima. Nije znao kad treba da se povuče i batali nešto. Kao onda kad je dobio šljivu na oku.

Deca su krala slatkiše ma koje rase bila. I sam je gospodin Markoni u svojoj neobuzdanoj mladosti pravio svakojake gluposti. Bilo je sitnih gubitaka tu i tamo, ali to je sve spadalo u uračunate troškove – deca će ti danas ukrasti čokoladicu, ali i ona i njihovi drugari godinama ostavljaju novac u radnji. Kao i njihovi roditelji. Ako ih isteraš na ulicu zbog neke sitnice, to će se proćuti, naročito u kraju poput ovog gde

se svako svakome u sve pača, a onda će njihovi roditelji od sramote prestati da dolaze. Kako je on gledao na to, puštanje dece da krađu bila je faktički investicija.

Elvud je, tokom vremena koje je proveo u radnji, razvio drugačiji odnos prema tome. Pre nego što je počeo da radi kod Markonija, njegovi su se drugari hvalisali svojim haranjem slatkiša, cerekali bi se i drsko duvali ružičaste balone bazuke čim bi poodmakli od radnje. Elvud nikad nije u tome učestvovao, ali je prema tome bio ravnodušan. Kad ga je gospodin Markoni zaposlio, uz napomene gde stoji metla i kojim se danima očekuju velike isporuke objasnio mu je i svoj stav prema dugim prstima. Elvud je mesecima gledao kako slatkiši nestaju u džepovima dečaka. Dečaka koje je poznavao. Koji bi mu čak i namignuli ako bi mu uhvatili pogled. Čitavu godinu Elvud je ćutao, ali jednog dana kad su Lari i Vili ukrali kesicu bombona od limuna kad se gospodin Markoni sagnuo iza tezge, nije više mogao da se suzdrži.

„Vrati to.“

Dečaci su se ukipili. Lari i Vili su poznavali Elvuda celog svog života. Kao mali su se igrali s njim klikera i šugice, mada se to okončalo nakon što je Lari zapalio jedno napušteno imanje u Ulici Dejd, a Vili drugi put ponavljao razred. Harijet ih je izbrisala sa spiska pogodnih drugara. Njihove su se tri porodice generacijama znale iz Frenčtauna i družile. Larijeva baba i Harijet bile su članice iste crkvene grupe, a Vilijev otac i Elvudov otac Persi bili su drugari iz detinjstva. Zajedno su otišli u vojsku. Vilijev otac je po čitav dan sedeo na tremu u svojim kolicima i pušio lulu i mahao Elvudu kad prođe pored njihove kuće.

„Vrati to“, kazao je Elvud.

Gospodin Markoni je naherio glavu: dosta je. Dečaci su vratili bombone i izašli iz radnje pušeći se od besa.

Znali su kojim se putem Elvud vraća kući. Ponekad bi mu se, kad bi se na putu do kuće provezao biciklom pored Larijevog prozora, rugali da je uzor vrline. Te večeri su ga zaskočili. Tek je počelo da se smrkava i opojan miris magnolija mešao se sa oštrim mirisom prženog svinjskog mesa. Oborili su ga zajedno s biciklom na novi asfalt koji je opština te zime izlila. Dečaci su mu iscepali džemper, bacili mu naočare na ulicu. Dok su ga tukli, Lari ga je upitao ima li on trunke pameti. Vili je kazao da ga treba naučiti pameti i dao se na posao. Elvud je nekoliko puta dobio batine, no ništa vredno pomena. Nije plakao. Kad bi u svom bloku video dva klinca kako se tuku, on bi se umešao i pokušao da ih smiri. A sad su ga mlatili. Neki starac prekoputa prekinuo je tuču i pitao Elvuda hoće li da se umije ili popije čašu vode. Elvud je odbio.

Lanac bicikla mu je pukao, pa ga je odgurao kući. Harijet ga je pitala za oko, ali ga nije pritiskala. On je samo odmahnuo glavom. Do jutra se natekla modrica pod okom pretvorila u podliv.

Elvud je morao da prizna da je Lari bio u pravu: ponekad se stvarno činilo da nema ni trunku pameti. Nije to umeo da objasni čak ni sebi dok mu *Sion* nije dao prave reči. *Moramo u dubini duše verovati da smo neko, da smo važni, da smo vredni, i moramo svakog dana hoditi ulicama života s dostojanstvom i sa osećanjem da smo neko.* Ploča se neprestano vrtela poput tvrđnje koja se neprestano vraća na svoju nepobitnu premisu, a reči doktora Kinga orile su se dnevnom sobom uske prizemnice. Elvud se držao izvesnog kodeksa – doktor King je taj kodeks uobličio u

reči i dao mu značenje. Postoje velike sile koje hoće da podrede crnce, kao što je to Džim Krou, i postoje male sile koje hoće da te podrede, kao što su to drugi ljudi, i kad se suočiš sa svim tim, i sa velikim i sa malim silama, moraš da stojiš pravo i ne smeš da zaboraviš ko si. Enciklopedije su prazne. Ima ljudi koji te sa osmehom varaju i ostavljaju praznih ruku, i onih koji ti oduzimaju samopoštovanje. Moraš da znaš ko si.

S dostojanstvom. Kako je to samo čovek rekao uz sve krckanje: nesalomiva snaga. Čak i kad te posledice zaskoče u mračnoj ulici dok se vraćaš kući. Pretukli su ga i pocepali mu odeću i nisu razumeli zašto je hteo da zaštiti jednog belca. Kako da im objasni da je njihovo ogrešenje o gospodina Markonija bilo uvreda za njega lično, bilo da se radi o lizalici ili stripu. Ne zato što je napad na njegovog brata bio napad na njega, kako su govorili u crkvi, već zato što bi unizio svoje dostojanstvo ako ne bi učinio ništa. Bez obzira na to što mu je gospodin Markoni kazao da ne mari, bez obzira na to što Elvud dotle ni reč nije rekao svojim drugarima kad su pred njim krali. To nije imalo nikakvog smisla dok odjednom nije postalo jedini smisao.

To je bio Elvud – jednako vredan kao i svi. Na dan kad je uhapšen, neposredno pre nego što će doći policija, na radiju je puštena reklama za Grad zabave. Pevušio je uz nju. Setio se da je Jolanda King imala šest godina kad joj je otac kazao istinu o zabavnom parku i belčkom poretku zbog koga je morala da stoji iza ograde i gleda unutra. Većito da gleda u taj drugi svet. Elvud je imao šest godina kad su njegovi roditelji otišli od kuće i pomislio je kako je to još jedna stvar koja ga povezuje s njom jer je i on tad spoznao istinu o svetu.